

A decorative graphic consisting of a grid of small grey dots, with several larger red dots scattered throughout, primarily in the left and right sides of the page.

Společnost svrchovaných občanů

Náčrt sociálně-demokratického projektu pro 21. století

ERNST HILLEBRAND
listopad 2009

- Mnozí voliči už nedokáží poznat, koho hájí a o co vlastně usiluje politická levice ve střední Evropě. Její projekt kolísající mezi tradičním sociálně-demokratickým obsahem a neoliberalně inspirovanou „reformní politikou“ se stal nečitelným. Má-li se osvobodit z defenzivy, musí evropská sociální demokracie přizpůsobit svou programatiku realitě naší doby a předložit samostatnou politickou vizi pro společnost 21. století.
- Taková vize nemusí nutně odstranit všechny mezery a anachronismy dnešní sociálně-demokratické programatiky. Důležitá je tu především otázka rozdělení společenského bohatství a cílů intervence sociálního státu (1), otázka společenských základů pro politiku solidarity (2), otázka budoucí role státu (3), otázka sociálně-demokratického pojetí člověka a společnosti (4), jakož i otázka budoucnosti demokratické participace (5).
- Sociální demokracie musí proti ekonomistickému pojetí člověka prosazovanému neoliberalismem a proti příslibům konzumerismu postavit vlastní vizi dobré společnosti suverénních občanů. V soutěži o pojmání člověka v postproduktivním století půjde o to, jaký koncept může spíše vytvořit rámcové podmínky pro lidské štěstí a ekologicky udržitelnou společnost.

Obsah

1. Úvod	5
2. Vrací se otázka přerozdělování	5
3. Sociální politika v období mizející solidarity	6
4. Aktivní, ne však aktivizující stát	8
5. Za hranicí ekonomismu: co je to dobrá společnost.....	8
6. Odvážít se více demokracie.....	9
7. Shrnutí	11
8. Literatura.....	13

1. Úvod

Před padesáti lety, v listopadu roku 1959, byl přijat Godesbergský program. Díky tomuto programu se podařilo uvést SPD do souladu s realitou západoněmecké poválečné společnosti a vytvořit soudobou vizi sociálně uspokojivé a demokratické společnosti. Godesberg položil základ pro získání moci v Bonnu o deset let později a vytvořil také důležitý orientační bod pro programovou obnovu západoevropských „dělnických stran“.

O půl století později je zřejmě nezbytné vykonat něco obdobného. V celé Evropě je sociální demokracie v defenzivě. Teď se zdá, že mnozí voliči už nevidí, za koho a za co levý střed vlastně bojuje. Zmítán mezi tradičním sociálně-demokratickým obsahem a neoliberalně inspirovanou „reformní politikou“, stal se jeho projekt nesrozumitelným. Pokusy stran získat nové vrstvy voličů byly jen zřídka trvale úspěšné. Přitom na této cestě přišly levicové strany o značný podíl tradičních kmenových voličů. Zároveň sociální a kulturní změny a důsledky globalizace a evropeizace trvale změnily, popř. podkopaly základy levicové politiky.

V centru následujících úvah bude proto pět okruhů, v nichž by se podle mínění autora měla projevit programová obnova evropské levice: otázka rozdělování společenského bohatství a cílů intervence sociálního státu (1), otázka společenských základů politiky solidarity (2), otázka role státu (3), otázka sociálně-demokratického pojetí člověka a společnosti (4), jakož i otázka budoucnosti demokratické participace (5). Pochopitelně jsou důležitá i jiná témata, především otázka smíru mezi průmyslovou civilizací a zachováním základů života na planetě. Ovšem „ekologický imperativ“ donutí v nejbližší době všechny politické proudy, aby zahrnuly ochranu životního prostředí do své politické nabídky. Toto téma odpovídajícím způsobem ztratí na významu jako znak ideologického rozlišení. Kromě toho má levý střed v této otázce – právě tak jako v otázce rovnosti pohlaví nebo v přístupu k uspořádání nadnárodních problémů – stále ještě programový náskok před svými hlavními konzervativními konkurenty. Nyní je třeba přizpůsobit skutečnostem naší doby také další prvky programatiky a vytvořit svébytnou sociálně-demokratickou vizi pro evropskou společnost 21. století.

2. Vrací se otázka přerozdělování

Rostoucí sociální propast je nejnaléhavější socioekonomický problém, jemuž musí levý střed čelit. Ani sociálním

státem odlehčený „vnořený neoliberalismus“ vládní levice v druhé polovině devadesátých let nedokázal zabránit tendenci k sociálnímu úpadku rostoucí vrstvy lidí, kteří vydělávali málo nebo průměrně. I když některé země nemají tak bolestnou bilanci jako Německo, je nicméně základní tendence všude stejná: „Nejméně od poloviny osmdesátých, pravděpodobně ale už od poloviny sedmdesátých let nepřetržitě roste příjmová nerovnost“ (OECD 2008). Tento vývoj postihuje i onen společenský „střed“, na jehož zájmy a potřeby slíbila technokratická reformní levice zaměřit svou politiku. Přitom se ukazuje, že rozdělení bohatství je ještě mnohem nespravedlivější. Nejvíce získala velmi malá vrstva superbohatých, jejichž příjem a jmění enormně vzrostlo a jejichž přebytečný kapitál vytvořil spekulativní bublinu mezinárodních finančních trhů posledních let.

Vzhledem k tomuto vývoji je nevyhnutelná nová orientace v hospodářské, daňové a zaměstnanecké politice levého středu. Slavná věta Petera Mandelsona o naprosté bezstarostnosti New Labour pokud jde o to, že by někteří lidé mohli být nestoudně bohatí – „jsme úplně klidní, pokud jde o lidi, kteří se stávají nestoudně bohatými“ – se zřejmě přežila. Ani ve své sociálně-demokratické verzi teorie „stékajícího bohatství“ nefunguje: Když se někteří stanou „nestoudně bohatými“, zůstanou jiní, jak se zdá, s jistou nevyhnutelností „úplně chudí“. Otázka dělby vytvořených hodnot mezi kapitálem a prací se musí znovu silněji posunout do středu politické debaty. Cílem pokrokové politiky nesmí být sociálně politicky zmírňovat chudobu, ale mnohem spíše bránit jejímu vzniku politikou přerozdělování hodnot.

V posledních letech se však dál děje pravý opak. Otázky politiky přerozdělování se v úvahách levého středu dalekosáhle pomíjely. Místo toho se soustřeďovala debata o nástrojích levicové politiky na sociálně politické otázky – od „aktivujícího státu“ ke „skandinávskému modelu“. Právě debata o „aktivizující“ sociální politice Třetí cesty může sloužit jako vzorový příklad neschůdnosti politiky v „období vedlejších účinků“ – nezamýšlené důsledky této politiky možná vysoce přesáhly ty zamýšlené. Flexibilizace pracovního zákonodárství, pokles sociálních dávek a zvýšení tlaku na přijetí také velmi málo kvalifikované práce při pokračující masové nezaměstnanosti vytvořily tlak na mzdy a pracovní podmínky, kterému oslabené odborové hnutí téměř nedokázalo klást odpor. Vývoj mezd se značně odpoutal od vývoje produktivity. V důsledku toho se musejí mzdy, které již nepostačují k životu, v dolních segmentech pracovního trhu v rostoucí míře doplňovat sociálními transfery (náhradními

mzdovými dávkami jako jsou britské *tax credits* nebo německé mzdové přídatky pro špatně placené osoby). Mimořádné nahromadění soukromého bohatství na straně zaměstnavatelů financuje veřejnost příplatky pro málo placené zaměstnance. „Stabilizuje se,“ tak nedávno blízký poradce Gordona Browna popsal sociální vývoj ve Velké Británii. Skutečné hospodářské změny jsou ve svých důsledcích takové, že samo značné sociálně politické úsilí labouristických vlád od roku 1997 vedlo jen k jistému „nezhoršení“ sociální situace.

Rozdělení vytvořených hodnot mezi zaměstnance a kapitál je v tržním hospodářství politicky obtížně přímo ovlivnitelný problém. Vedle úvah o politickém uspořádání tu působí také další faktory: globalizace, evropská integrace, trvající masová nezaměstnanost a přistěhovalectví značně omezily účinnost státní politiky (ale také odborářské strategie) v této oblasti. Nicméně možnosti politického jednání existují. Rozšíření práv spoluúčasti zaměstnanců, posílení zaměstnanecké účasti na výsledcích podniků, zavedení a zvýšení minimální mzdy, nová regulace trhů práce, posílení zaměstnaneckých práv a organizačních možností pro odbory, ofenzivní mzdová politika ve veřejných službách, která vytvoří tlak na soukromý sektor, vyšší zdanění zisků, nejvyšších příjmů a dědictví – je mnoho možností, jak vážně provozovat *kapitalismus důležitých aktérů*. Cílem musí být, aby se napravilo přerozdělování od mezd k ziskům posledních let, čelilo odpoutání vývoje produktivity a vývoje mezd a aby se sociální stát nezatěžoval subvencováním nedostačujících pracovních příjmů. Politický prostor pro přerozdělování je nesmírný: Z dodatečných 202 miliard euro, o které vzrostl národní důchod Německa mezi léty 2001 a 2006, se 85 % stalo podnikovým příjmem a důchodem z kapitálu a jen hubených 15 % získalo 34 miliónů závisle zaměstnaných (Bontrup 2006: 15).

3. Sociální politika v období mizející solidarity

Přerozdělovací sociální stát je jádrem politické nabídky levého středu. V něm se konkretizuje dávná sociálně-demokratická hodnota společenské solidarity. Nicméně mnohé nasvědčuje tomu, že v posledních letech souhlas s konceptem „solidarity“ je menší, nebo se přinejmenším značně změnil. Příčiny spočívají v hlubokých sociálních změnách: Zanikla třídní identita průmyslového století a vzniklo mnoho nových povolání a sociálních skupin i prostředí. Vzrostl význam „narcismu malých rozdílů“ a subkulturních skupinových identit; nabyly na významu

vzorci identity spočívající na postavení lidí v procesu spotřeby, a ne výroby. Mobilita kapitálu, zboží a pracovní síly, které se dalekosáhle uvolnily z hospodářství národních států (přinejmenším uvnitř Evropské unie) vedla k novému postavení a nové hierarchizaci hospodářských situací. Tento vývoj různě postihl životní šance a šance na lidský rozvoj a vedl k novému štěpení společnosti na „kosmopolitické“ stoupence uvolnění a na „komunitaristické“ skeptiky vůči tomuto uvolnění, přičemž toto štěpení probíhá uvnitř voličské základny levého středu (Kriesi a spol. 2005: 921–956; pro Německo Neugebauer 2006). K tomu ještě přistupuje v posledních letech v důsledku přistěhovalectví exponenciálně stoupající etnická, kulturní a náboženská rozmanitost, díky níž jsou dennodenně účinné vysoce odlišné hodnoty, normy chování a typy socializace. Proto působí značně uměle, když se hovoří o „společné kultuře“ nebo také o „společných hodnotách“ obyvatel určité země. „Problematický na pojmu postindustriální společnost,“ napsal už před několika lety francouzský národohospodář Daniel Cohen, „není pojem postindustriální. Je to pojem společnost“ (Cohen 2006).

Rozhodující otázkou pro budoucnost levého středu je, do jaké míry lze za těchto podmínek získat souhlas pro „solidaristické“ politické koncepty. Spontánními způsoby chování, které lze pozorovat v obavách o status a ve strachu před sestupem v trápících se segmentech západních společností, nejsou leckdy solidarita a kooperace (společné politické jednání skutečných nebo jen domněle ohrožených), nýbrž kulturní a prostorové odpoutání a přání uniknout pádu do „nejnižší třídy“. Přičemž se tato „nejnižší třída“ v rostoucí míře definuje etnicky a nábožensky. Ne nevýznamný díl problematiky chudoby v západní Evropě je výsledkem přistěhovalectví.¹

K oslabení solidárního myšlení přispěla také politika: rostoucí uvolňování příjmů z kapitálu a podniků z mechanismů financujících solidární systémy, zastropování daňových odvodů pro vysoké a nejvyšší příjmy, ke kterému došlo v mnoha zemích, při čemž se otevřeně tolerovalo neplacení daní pro „několik vyvolených“ (např. bonusových milionářů londýnské City na britských ostrovech v kanálu La Manche), a skutečnost, že se financování sociálních systémů stále více přesouvá na scvrkávající se segment „normálních zaměstnanců“, což u nich vede k vzrůstající neochotě tyto systémy nadále financovat. Solidarita je dnes podle francouzského filozofa Marcela Gaucheta v jádře výzva relativně chudým, aby podporovali ty úplně chudé.

V tomto kontextu slabě solidárních společností působily reformy sociálních systémů posledních let destruktivněji, než by se při povrchním pohledu zdálo. Tyto reformy se silně opíraly o rozšířenou „logiku potřeby“ a těžší kladly do zmírnění absolutní chudoby. Současně se ve smyslu „aktivizující“ politiky relativizovaly nároky na dávky plátců příspěvků, popř. byly tyto nároky snižovány. S tím spojené smazávání rozdílů mezi nároky na dávky těch, kteří příspěvky poskytovali a kteří je neposkytovali, odporuje ale právě tak hlubinným představám o spravedlnosti jako logice sociálního rozdělení, které charakterizuje každodenní chování společnosti. V něm se chtějí oni „relativně chudí“ od těch „úplně chudých“ odlišit. Společnost jen ve velmi nepatrné míře akceptuje sociální platby, které se neopírají o nějaký příspěvek. Richard Sennett mluví v této souvislosti o tom, že „moderní společnost nenávidí parazity“. „Víc než marnotratnosti se společnost obává – ať už je to racionální nebo iracionální – že bude vysáta neoprávněnými nároky“ (Sennett 2004: 83).

„Svoboda umírá po kouscích,“ říká se vhodně – „solidarita“ pravděpodobně také. Ve všech těchto procesech se nejedná o naprostý zánik společenské solidarity, nýbrž o postupný proces ztracení solidarity v malých krocích. Ale i on dlouhodobě podkopává přijímání levicových politických nabídek. Na tyto problémy neexistuje jednoduchá odpověď. „Obtíže sociálního státu,“ píše francouzský sociolog Francois Dubuet, „spočívají v rozkladu modelu společenské integrace, v tom, že končí příběh o solidaritě. Její vzkříšení by předpokládalo, že se země přestane otáčet...“ (Dubuet 2009: 131). Jürgen Habermas poukázal už více než před deseti lety v knize *Die Einbeziehung des Anderen* na to, že oslabení národních států v Evropě, kombinované se sklonem k fragmentarizaci kolektivních identit, představuje fundamentální problém právě pro levicovou politiku. Odvolávání na „konstruované“ národní společenství tvoří v „národním vědomí“ kulturní substrát, na němž může teprve politicky spočinout myšlenka solidarity. Nedojde k žádnému zpětnému pohybu na tuto věcnou základnu tradiční, jakoby „bezpodmínečné“ solidarity na bázi sdílené identity. Dodatečné různorodosti vytvářené přistěhovalectvím a politikou „multikulturního“ důrazu na odlišnosti jistě také neusnadní zachování „staroevropského“ sociálního státu: „Do jaké míry přistěhovalecké společnosti mohou zachovat sociální stát,“ píše Vědecké centrum v Berlíně, „je pro Evropu dosud nevyřešenou osudovou otázkou.“² Nyní se dá těžko říci, jak bude tento problém skutečně dlouhodobě důležitý. Evropská sociální demokracie je ovšem varována, aby nepodceňovala tuto otázku. Norman Birnbaum,

jehož nelze podezírat z pravicového populismu, píše, že pokusy demokratů vybudovat v šedesátých a sedmdesátých letech sociální stát v USA ztroskotaly v neposlední řadě na *rasové otázce*.³

Pokud jde o sociální stát, může evropská levice počítat v našich společnostech se solidním souhlasem. Stále nutnější však je – a volební výsledky posledních let o tom nebudí žádnou pochybnost – korektně interpretovat sociální struktury různorodých společností a přizpůsobovat koncepty sociálního státu levého středu této měnící se skutečnosti. Sociální systémy jsou přijímány tehdy, když mnoho občanů – tj. právě také plátců daní a příspěvků – mají prospěch z kvalitativně cenných služeb sociálního státu a současně jsou stanoveny jasné meze případnému zneužití. S touto okolností musí počítat strategie pro přizpůsobení. Přitom je důležité důsledně se přidržovat především principu spravedlnosti. To zabraňuje zneužití a zahrnuje free-riding a přiměřené příjmy za služby, přičemž se přihlíží k příspěvkům, poskytnutým předem v rámci tohoto systému.

Další orientační bod by měly poskytnout úvahy Axela Honnetha o významu požadavku uznání jako pohnutky lidského chování (srov. Honneth 1994). V západních společnostech velmi výrazný požadavek „uznání výkonu“ vede k tomu, že by se při sociálních transferech měl brát ohled na výši poskytnutých příspěvků. V aktuální debatě o sociálním státu ale konkuruje tento „princip výkonu“ stále více jinému principu – na výkonu nezávislému právnímu nároku na základní sociální zaopatření všech členů společnosti. Rostoucí význam této „univerzalistické“ zásady v podmínkách heterogení a slabě solidární společnosti pravděpodobně značně přispívá ke krizi, s níž se solidární systémy přijímají. Zdá se proto, že je politicky nezbytné znovu posunout do středu konceptů sociálního státu meritokratické „uznání výkonu“, a tím ho politicky chránit proti důsledkům tendencí ke ztrátě společenské solidarity.

Takové přizpůsobení částečně odporuje reformám sociálního státu z posledních let, které spíše nivelizovaly rozdíly mezi těmi, kteří poskytují příspěvky, a těmi, kteří je neposkytují. Právě intervenční logika sociálního státu Třetí cesty se silně zaměřovala na univerzalistický přístup a na zajištění sociálního minima.⁴ Ve značné míře se dotýkala také otázek symbolické politiky. Je obtížné nevidět v dílčích aspektech zákona Hartz-IV neuznání pracovních biografí, životní výkonnosti a příspěvků zaměstnanců. To – a ne zásada výkonu sama o sobě – snad vysvětluje část společenského odporu proti této reformě. „Lidé,“

říká Axel Honneth, „vnímají institucionální postup jako křivdu tehdy, když v ní vidí aspekty znevažování vlastní osobnosti, na jejíž uznání, jak věří, mají nárok“ (Honneth v Fraser/Honneth 2003: 156).

4. Aktivní, ne však aktivizující stát

Jedna z výzev, před níž stojí levý střed, je nově určit svůj poměr ke státu a voličům jasně říci, k čemu a v jaké formě hodlá využít v budoucnu rezervy při utváření státu. Poslední léta charakterizoval i tady určitý skepticismus, pokud jde o stát; neoliberální diskurs o „selhání státu“ jako o hlavním problému západních hospodářství a společností hluboce zapůsobil ve stranách levého středu. Reakcí bylo specifické chápání státu Třetí cestou. Stát se stále méně podílel na vytváření veřejných statků a politiky žádoucích výsledků a přenechával materiální převedení a realizaci pokud možno silám volného trhu, domněle mnohem účinnějším, a „občanské společnosti“ (Blackwater 2009). Stát se prostřednictvím privatizací stáhl na všech úrovních z produkce statků a služeb. Přičemž privatizační horlivost byla plošná, v žádném případě nebyla monopolem Třetí cesty. Jospinova vláda privatizovala mnohem více veřejného vlastnictví než všechny buržoazní vlády Francie před ní i po ní.

S krizí finančního kapitalismu by se také mělo skoncovat s přesvědčením, že selhání státu představuje jediný skutečný problém západních tržních hospodářství. „Matka všech zhroucení,“ říká Martin Wolf, byla realitou a náklady na záchranu bankovního sektoru ponese ještě desetiletí. Po dvaceti letech privatizační politiky je dnes patrné, že jejich bilance je v nejlepším případě smíšená. Nahrazení veřejných monopolů monopoly soukromými (anebo oligopoly) nezlepšilo bezpodmínečně kvalitu služeb a poměr ceny a výkonu; své o tom mohou vyprávět jak britští cestující vlakem, tak i němečtí odběratelé elektrické energie. Privatizace byla v mnoha případech spojena se snížením mezd a zhoršením pracovních podmínek, s flexibilizací pracovních poměrů, odbouráním pracovních míst s povinným sociálním pojištěním a s omezováním pracovních míst (Hirschel 2009: 281–282). Úřady státního dohledu na mnoha místech projevily jen omezenou schopnost zaručit soutěž a plošné základní zásobování. Vůči privatizovaným podnikům se především na komunální úrovni mnohem obtížněji prosazují ekologická kritéria než vůči podnikům nacházejícím se ve veřejných rukách.

S opakovaným selháním trhu vzniká také nově otázka role státu. Levice musí tento moment využít, aby představila moderní koncept aktivního státu – státu, který si sám dává prostředky k tomu, aby mohl co nejúčinněji sledovat obecně prospěšné cíle. Tato nabídka aktivního státu se musí také a přímo obracet na platící „normální obyvatele“. Ti vždycky mají málo chuti, aby financovali čistý sociální převod, z něhož mají jen malý prospěch a na jehož financování se ti skutečně zámožní podílejí stále méně. Úkol a těžiště je třeba určit vždy konkrétně místně a národně, sahat může od výstavby (sociálních) bytů přes veřejnou místní dopravu, vytváření struktur car-sharingu v městských aglomeracích až k podpoře družstevnictví. Především rostoucí poptávka po osobních službách v stárnoucích společnostech nabízí velké možnosti pro nabídku veřejných služeb. Ve srovnání s rozsahem služeb ve veřejném sektoru zůstává ve velké části západní Evropy zdaleka nevyužit odpovídající volný prostor. Přitom se může státu podařit vytvářením, popř. uchováním pracovních míst s povinným sociálním zabezpečením zajistit vyplácení řádných mezd a obnovit standardy tím, že přestane pronajímat práci a zřekne se překerních pracovních poměrů v těch oblastech pracovního trhu, kde se nejvíce zhoršují pracovní podmínky a klesají mzdy – tedy v sektoru služeb.

Toto všechno ostatně neznamená, že bychom za každou cenu doporučovali vytvářet veřejné nebo státní podniky. S nimi byly v minulosti příliš smíšené zkušenosti, ne naposledy – vzpomeňme na zemské banky – také za bankovní krize. Měly by se prostě detabuizovat a znovu nalézt legitimní místo mezi nástroji levicové politiky. Mnohem důležitější by pravděpodobně bylo, kdyby levicová politika vzala znovu mnohem vážněji než v posledních desetiletích téma družstev a společného hospodaření nebo *neziskového sektoru* (Rickens 2009). Mezi státem a ziskem existuje ještě něco dalšího, co nabízí značný potenciál pro ekonomické jednání příznivé pro životní prostředí, sociální vztahy a pro člověka.

5. Za hranicemi ekonomismu: co je dobrá společnost?

Italský filozof kultury Raffaele Simone prohlašuje v nedávno vydané knize, že levice na Západě už dlouhou dobu není schopna získat většinu, protože je se svou ideologií odříkání a dělení v rozporu s panující ideologií konzumerismu. Budoucnost patří spíše „sametovému monstři“ formálně demokratického hédonistického kapitalismu, jehož perfektním výrazem je prý panství Silvia Berlusconi-

ho (Simone 2008: 19; Hillebrand 2009). Správné na této tezi je, že identitu člověka stále více definuje jeho postavení v konzumní společnosti. Plnohodnotná společenská příslušnost se měří v neposlední řadě stupněm jeho účasti v statusu daném konzumem, jenž je médií a reklamou vnucován jako „normální“ a jehož předměty jsou stále nově vynalézány. Příslibem konzumerismu podle Zygmunda Baumana není přitom nic více a nic méně než „štěstí“: „Konzumní společnost je možná jedinou společností v dějinách lidstva, která slibuje štěstí v pozemském životě, štěstí teď a tady a vždy znovu „nyní“ – stručně řečeno instantní a trvalé štěstí“ (Bauman 2007: 44).

Těžkosti sociální demokracie s konzumerismem však nevyplývají z toho, jak se domýšlí Simone, že by proti hédonismu všedního dne konzumní společnosti stavěla neradostnou ideologii odříkání, že by snad chtěla osvobodit člověka od „úporné hédonistické dřiny“ statusového konzumu a jeho vždy jen chvilkového uspokojení potřeb. Problémem spíše je, že levý střed dalekosáhle převzal jednorozměrný obraz člověka a společnosti konzumerismu. Technický pokrok a růst produktivity nesmějí být vydávány za větší míru svobody a emancipace člověka od tlaků uspokojování materiálních potřeb, neboť jsou jen prostředkem k stálému stupňování hospodářské výkonnosti, tj. konzumu hmotných statků. „Růst“ se stal ne nadarmo fetišem levého středu a společenský „pokrok“ se vyjadřoval v první řadě hospodářskými čísly.

Vládní levice devadesátých let se stala zajatcem ekonomistického myšlení a vůbec se nezajímala o otázky kvality života a psychického uspokojení člověka. Po dlouhý čas se už nekladla otázka, co pro člověka znamená štěstí a uspokojení, otázka po „dobrém životě“ a jeho společenských předpokladech. Jen zřídka se braly na vědomí a už vůbec se nestávaly předmětem politiky stinné stránky turbokapitalismu a baumanovské „tekuté modernity“ – vratkost a nejistota životních poměrů, trvalý strach z poklesu statusu a úpadku sahající hluboko až do středu společnosti, ztráta domova a identity, intenzita práce a tlak na výkonnost na pracovišti, stres a obavy z přetěžování, rostoucí spotřeba drog a psychofarmak (Bauman 2000). Individuální emancipace, získání *kvalitního (volného) času* pro sociální a rodinné styky a rozvoj potenciálů k sebeuskutečnění člověka se v praxi levicové politiky v posledních desetiletích už vážně netematizovaly.

To vzbuzuje o to větší zklamání, že řada výzkumů – především práce Richarda Layarda – doložila poměrně jasně, že sám hmotný blahobyt ještě ke štěstí nevede. Za úrovní konzumu, kterou západní Evropa už dávno překročila,

jsou předpoklady pro individuální štěstí relativně nezávislé na hromadění hmotných statků a finančních prostředků – konzum nečiní člověka šťastným. Zato jsou tyto předpoklady velmi silně závislé na pocitu, že dostáváme správný podíl na hmotné výrobě – nespravedlnost dělá člověka nešťastným (Layard 2005).

Jistá pracovní místa, fyzické a psychické zdraví, sounáležitost zprostředkující sociální vztahy, smysluplný světový názor, neporušené životní prostředí a svobodný společenský řád jsou podle empirických výzkumů podstatnými faktory lidského štěstí a spokojenosti (Haubl 2009: 3–8). I při hodně dobré vůli se nedá tvrdit, že by se vládní levice v uplynulých letech ve všech těchto tématech zrovna přetrhla prací. Reformy pracovního trhu, deregulace a diskurs o flexibilitě nejsou v tomto světle bezpodmínečně příspěvky k společenskému zdraví. To ostatně platí i pro další prvky (levicově-)liberálního konsenzu elity. Co pro nás znamenají třeba poznatky Roberta Putnama o důsledcích etnické rozmanitosti? Putnam musel (skřípaje zuby) zjistit, že důvěra, sociální kapitál a mezilidské kontakty jsou o to menší, oč je větší etnická rozmanitost. V etnicky různorodé společnosti panuje „anomie“ sociální izolace, která postihuje všechny oblasti života. Etnická rozmanitost je podle Putnama příčinou „menšího štěstí a nižší vnímané kvality života“ (Putnam 2007: 150).

Diskuse evropské sociální demokracie o všech těchto otázkách až dodnes dalekosáhle chybí. V jádře jde o to, aby se proti štěstí slibovanému konzumerismem postavila vlastní vize dobré společnosti: společnosti emancipovaných jedinců, kteří mají čas a jsou tvořiví, aby uskutečnili své představy o naplněném, „šťastném“ životě. Právo člověka, formulované v americkém Prohlášení nezávislosti z roku 1776, na „hledání štěstí“ je jedním z nejvelkolepějších politických principů vůbec. V zápase o obraz člověka v poprůmyslovém století musí jít právě o toto. Který z návrhů – návrh konzumerismu nebo poměrně rovnostářské občanské společnosti hmotně zajištěných lidí majících dostatek času – je spíše s to vytvořit rámcové podmínky pro lidské štěstí a pro ekologicky udržitelnou společnost?

6. Odvážit se více demokracie

Udivující mezeru v diskursu levého středu tvoří bezpochyby jeho hluboké mlčení o krizi legitimnosti zastupitelské demokracie. Jedno dotazníkové šetření za druhým potvrzuje, že už jen menšina občanů si o existujících procesech politické účasti myslí, že mohou mít podstatný

vliv na utváření politiky a na jednání státu. Zvláště skeptičtí jsou právě voliči levého středu; dotazníkové šetření agentury Forsa z května 2009 ukazuje, že 0 % – slovy: žádný – dělník v Německu si nemyslí, že by prostřednictvím voleb mohl mít podstatný vliv na formování politiky.⁶

Tato krize důvěry v zastupitelskou demokracii se v posledních letech stupňovala. Vytvoření politického systému Evropské unie o několika rovinách a s tím spojená ztráta moci národních, regionálních a místních parlamentů pravděpodobně urychlilo tento proces. Avšak důležitější, jak se zdá, jsou procesy, které zahrnul Colin Crouch pod pojem „postdemokracie“ – ztráta významu a vlivu velkých institucí, jako jsou církve a odbory, které v poválečném období představovaly dodatečná kolektivní velká zastoupení v politickém silovém poli západních demokracií; profesionalizace politického řemesla a s tím spojené zúžení výběru a prostředí, z něhož pocházejí politici; zánik stran lidu jako vnějších zprostředkovatelů politiky obyvatelstvu a jejich nahrazení jednosměrnou komunikací hromadných sdělovacích prostředků; kulturní odcizení funkcionářských elit národnímu kontextu při rozvoji nadnárodní ideologie elit (Crouch 2004). Přirozeně je Crouchovo pojetí jednostranné; nadnesené vylíčení ideálního „demokratického momentu“ v poválečných společnostech přece jen trochu udivuje vzhledem k podřízenému postavení žen, sotva vyvinuté právní kontrole státních institucí, způsobu, jakým se pojednávalo systémově kritické myšlení a bezprávnosti a diskriminace sexuálních a kulturních menšin. Toužíme opravdu po návratu padesátých let? Nicméně jsou mnohá jeho pozorování správná. Průzkumy veřejného mínění mu dávají právě tak za pravdu jako sociologické analýzy. Životní pocit mnoha lidí charakterizují pocity relativní bezmoci, ztráty kontroly nad vlastním životem, tušení, že jsme vydáni anonymním silám trhu a „tlaku věcí“ a politice stále více vzdalované občanům.

Důležitou reakcí na krizi důvěry v tradiční parlamentní a byrokratické systémy byly deliberativní koncepty politiky, jak je varovně formuloval především Jürgen Habermas. Systematické zahrnutí odborných vědomostí společnosti do soustředných kruhů formujících politiku představuje přirozeně pokrok. Tento vývoj ovšem nezměnil sociálně nedostatečnou reprezentativnost politiky. Vyloučení „normálního občana“ z arén politického vyjednávání se tímto vývojem naopak spíše ještě zotřuje. Jiné sociální zájmy, mocněji se vyjadřující, mohou na těchto fórech jednat mnohem účinněji než slabě agregované a organizované zájmy průměrných obyvatel. Axel Honnet poukazuje ve svém sporu s Nancy Fraserovou na to, jak je

vnímání politických problémů silně závislé na filtrování médií a veřejného mínění; mechanismus, který vede k vyloučení „převažující části každodenní bídy“ z veřejné debaty (Honneth in Fraser/Honneth 2003: 140 a další). Současně na znalce zaměřená vláda komisí v politickém všedním dnu způsobila další oslabení role parlamentu.

Otázka je jednoduchá, je slabá demokracie, na níž občané pohlížejí s rostoucí skepsí, ještě přiměřená pro společnost 21. století? Všechno mluví proti tomu: úroveň vzdělání a vědomostí obyvatel, charakter politiky a jejích rozhodnutí v období „reflexivní“ moderny, rostoucí nároky občanů na účast, panující společenský diskurs a rostoucí „zesvětštění“ politiky ve století veřejnosti masových médií. Nikdy nebyli lidé vzdělanější a lépe informovaní než dnes. Podíl maturantů v Německu od roku 1945 do roku 2008 stoupl z 5 % na 45 % v ročníku, ve Francii dnes přesahuje 60 %. Nikdy nebyly informace celosvětově přístupnější a volněji použitelné než v období internetu. S novými komunikačními sítěmi webu 2.0 se otvírají zcela nové cesty pro výměnu informací a vytváření mínění mimo kontrolní a normativní moc masových médií a mediálních koncernů. Už uprostřed devadesátých let použil James Rosenau krásný pojem „společnosti chytrých lidí“. V pochybnostech o zastupitelské demokracii se pravděpodobně projevuje frustrace těchto „chytrých mužů“ z toho, že jejich zvýšené nároky na politickou účast se stále ještě zatlačují do oblasti beckovské „subpolitiky“ (Beck 1993). Tato výzva zřeknout se aktivních možností politické účasti je v neposlední míře v rozporu s klíčovým ideologickým vývojem posledních desetiletí. S rostoucím významem „podnikatelského“ obrazu člověka, který nepřetržitě nabádá individua, aby se snažila uskutečnit své osobní „potenciály“. Proč by se měla společnost, kterou charakterizuje obraz člověka, jenž „veškeré životní úsilí zaměřuje k podnikatelskému chování“, právě v politické oblasti trvale zřeknout možností, aby individua sama sebe řídila (Bröckling 2007)?

Jedinou přiměřenou formou demokracie pro „společnost chytrých lidí“ 21. století je ta, která hromadně rozšiřuje možnosti participace občanů (už proto, že se při rozumné organizaci „mnoho lidí“ zpravidla rozhoduje chytřejí než „málo lidí“) (Surowiecki 2004). Důležitým prvkem tu musí být posílení prvků přímé demokracie – místní, regionální a národní. Možnosti jsou nejrůznější: referenda, zákonné iniciativy zdola (jako ve Švýcarsku nebo v Kalifornii), hlasování lidu o jednotlivých politických rozhodnutích, možnost odvolání nositelů úřadu nebo mandátu kvalifikovanou většinou (*odvolání*), přímé hlasování o rámcových rozpočtech na všech úrovních správy

a – což je v řadě zemí už běžná praxe – přímé sestavování rozpočtů měst a obcí. Jde o kvantitativní skok v kvalitě demokratické účasti: od hlasování o osobách k hlasování o obsahu politiky samé (Batt 2006). Vedle těchto prvků přímé demokracie je ještě také myslitelná řada dalších opatření, aby se zpomalila tendence zastupitelské demokracie ke skleróze. Phillipe Schmitter vytvořil v roce 2005 na příkaz Rady Evropy „Green Paper“ o budoucnosti demokracie v Evropě, který obsahuje mnoho takových návrhů: od volebního práva pro děti (které by vykonávali rodiče) přes občanské jury k důležitým předlohám zákonů a přímé volbě veřejných úřadů až k zavedení daňových stvrzenek pro voliče (kteří jimi rozhodují o předání subvencí na organizace občanské společnosti). Existuje rozmanitost přístupů, jejichž vyzkoušení by se vyplatilo a mohlo by vdechnout zestárlé demokracii západní Evropy novou dynamiku (Schmitter/Trechsel 2005).

7. Shrnutí

Moderní sociálně-demokratický projekt musí proti neoliberalnímu ekonomistickému obrazu člověka postavit autenticky pokrokovou vizi svéprávného občana – jako občana státu, jako „občana na pracovišti“, jako soukromé osoby v jejím soukromém i veřejném životě a jako spotřebitele. Taková strategie systematického sociálního a politického *etablování* (*empowermentu*) občanů zahrnuje posílení politické participace přímou demokracií právě tak jako zlepšení hospodářské situace zaměstnanců, posílení spotřebitelských práv a rozšíření práva na spolurozhodování a na sebeurčení na pracovišti. Dilema mezi ekonomisticky zdůvodněným globalismem elit a na jiných antropologických veličinách založenými „komunitaristickými“ požadavky dalších částí obyvatelstva musí být politicky reflektováno zřetelně jiným způsobem než dosud. Totéž platí o ekologických důsledcích růstového fetišismu.

To není vůbec jednoduchý program. Ale bez tohoto přizpůsobení zůstanou sociálně-demokratické strany střednědobě trčet v jakési „předgodesbergské situaci“ – zásadně schopné být většinou, ale v praxi stále hodně vzdálené od moci. Právě tak jako dnes existoval v padesátých letech politicky většinový souhlas se sociálním státem a současně se odmítal neregulovaný kapitalismus podle *principu laissez-faire*. Vzдор tomuto „sociálně-demokratickému momentu“ v celé západní Evropě vládly pravicové strany. Integrovaly do své politické nabídky prvky keynesiánského myšlení a sociálního státu, zatímco levice nebyla v stavu postavit proti příslibům patriarchálně

měšťanské „blahobytné společnosti“ společenský model podobně přitažlivý pro široké vrstvy. Otázka antikomunismu dokázala mobilizovat protilevicové reflexy hluboko do prostředí „malých lidí“ a dělnictva, podobně jako dnešní role tematického komplexu multikulturalismu a přistěhovalectví: „Návrat ekonomie do středu pozornosti politické debaty může pouze dočasně skrýt vážné tenze a neodstraněná dilemata v sociálně-demokratických koalicích mezi ‚kosmopolitními‘ a ‚komunitaristickými‘ pohledy na svět,“ píše k tomu Patrick Diamond a Roger Liddle (Diamond/Liddle 2009: XIV).

Tato a další neřešená dilemata mohou být překonána jen vážnou programatickou politickou prací stran levého středu. O tom, co se v jedné stane, když k této obnově nedojde, si nemusíme dělat iluze – také politické organizace jsou smrtelné.

¹ Podle výpočtů Miegelova „Institutu pro hospodářství a společnost“ přírůstek osob s nízkým příjmem byl v Německu od roku 1996 způsoben skoro ze tří čtvrtin přistěhovalectvím. V roce 2006 činil podíl osob s nízkým příjmem u přistěhovalců 44 % a u „usedlých“ naproti tomu jen 20 % (Miegel/Schulte 2008).

² <http://www.wzb.eu/zkd/mit/>; k tomuto tématu viz také různé články Davida Gootharse v Prospect Magazin a v The Guardian.

³ Otázka sociální spravedlnosti se v USA ztratila z politické pozornosti podle Birnbauma ne naposled proto, že mnozí voliči demokratů „v představě sociální solidarity viděli obsaženo riziko, že budou spojování s podporou lenochů – kteří byli ke všemu ještě převážně černí“ (Birnbaum 2003: 403; Alesina/Glaser/Socorrodoce 2001).

⁴ Podle bilance, kterou před několika lety udělal Antony Giddens, se politika New Labour příliš soustředila na ty „úplně dole“, a málo myslela na lidi těsně nad nimi, kteří sice byli integrováni do systému, ale patřili právě tak k těm, kteří dopltili na hospodářské a společenské změny posledních let.

⁵ V této otázce je také třeba spatřovat jádro strategie „nových“ konzervativců à la Cameron, Merkelová a Sarkozy vůči sociálnímu státu v příštích letech. Už jim nepůjde o „neoliberalní“ frontální útok proti sociálnímu státu s cílem srovnat ho se zemí. Spíše budou sledovat politiku, která uchová základní pilíře sociálního státu, ale současně pokud možno uchrání voličskou základnu konzervativních a liberálních stran od nákladů na jeho financování.

⁶ Dotazníkové šetření Forsy pro Stern z 19.–20. 5. 2009.

8. Literatura

Alesina, Alberto; Glaser, Edward; Sacerdoce, Bruce (2001): Why doesn't the USA have a European type Welfare state? Harvard Institute for Economic Research, Cambridge/Mass., November 2001.

Batt, Helge (2006): Direktdemokratie im internationalen Vergleich, APuZ 10/2006: 10–17.

Baumann, Zygmunt (2007): Consuming Life, Cambridge.

Baumann, Zygmunt (2000): Liquid Modernity, Cambridge.

Beck, Ulrich (1993): Die Erfindung des Politischen, Frankfurt am Main.

Beck, Ulrich (2004): Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě, Praha.

Birnbaum, Norman (2003): Nach dem Fortschritt, Stuttgart/München.

Blackwater, Bill (2009): Utopianism, liberalism and the left, Renewal, 117, Mai 2009.

Bontrup, Heinz-J. (2006): Keynes wollte den Kapitalismus retten, FES, Internationale Politikanalyse, Berlin.

Bröckling, Ulrich (2007): Das unternehmerische Selbst, Frankfurt am Main.

Cohen, Daniel (2006): Trois leçons sur les sociétés postindustrielles, Paris.

Crouch, Colin (2004): Post-Democracy, Cambridge.

Diamond, Patrick; Liddle, Roger (hg.) (2009): Beyond New Labour, London.

Dubuet, François (2009): Le travail des sociétés, Paris.

Fehr, Ernst; Bernhard, Helen; Fischbacher, Urs (2006): Group Affiliation and Altruistic Norm Enforcement, The American Economic Review, Nr. 2, 2006: 217–221.

Fehr, Ernst (2009): Interview, ZEIT Magazin, Nr. 31, 23. 7. 2009.

Fehr, Ernst; Henrich, Joseph; Boyd, Robert; Bowles, Samuel; Camerer, Colin; Gintis, Herbert; McElreath, Richard (2001): In Search of Homo Economicus: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies, American Economic Review, Mai 2001.

Gauchet, Marcel; Winock, Michel (2008): Une année de sarkozysme, Le Débat, septembre 2008.

Goodhart, David (2004): Too divers? Prospect Magazine No. 95, Februar 2004.

Haubl, Rolf (2009): Wahres Glück im Waren-Glück? APuZ, No. 32/2009: 3–8.

Hirschel Dierk (2009): Die Bilanz der Privatisierung, WSI-Mitteilungen 5/2009: 281–282.

Habermas, Jürgen (1999): Die Einbeziehung des Anderen, Frankfurt am Main.

Hillebrand, Ernst (2007): Zwischen alten Rezepten und neuen Herausforderungen: Die europäische Linke muss sich neu orientieren, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.

Hillebrand, Ernst (2009): Le consommateur et le citoyen, Le Débat, Nr. 156, Paris, Septembre–Octobre 2009.

Honneth, Axel (1994): Kampf um Anerkennung, Frankfurt am Main.

Fraserová, Nancy; Honneth, Axel (2004): Přerozdělování nebo uznání? Praha.

Kahneman, Daniel; Krueger, Alan B. (2006): Developments in the Measurement of Subjective Well-Being, Journal of Economic Perspectives, Vol. 20, Nr. 1, Winter 2006: 3–24.

Kriesi, Hans-Peter; Grande, Edgar; Lachat, Romain; Dolezal, Martin; Bornschie, Simon; Frey, Timotheos (2005): Globalisation and the transformation of the national political space: six European countries compared. European Journal of Political Research, 45(6), 2005: 921–956.

Layard, Richard (2005): Happiness is back, in Prospect Magazine, Nr. 108, März 2005.

Meda, Dominique (2009): Quel progrès faut-il mesurer, Revue Esprit, Juni 2009.

Miegel, Meinhard; Wahl, Stefanie; Schulte, Martin (2008): Von Verlierern und Gewinnern. Die Einkommensentwicklung ausgewählter Bevölkerungsgruppen in Deutschland, Bonn, Institut für Wirtschaft und Gesellschaft, Juni 2008.

Neugebauer, Gero (2006): Politische Milieus i Deutschland – die Studie der Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin/Bonn.

OECD (2008): Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, Paris.

Putnam, Robert (2007): E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century , Scandinavian Political Studies, Vol. 30, No. 2, 2007.

Rickens, Christian (2009): Genossen, gründet Genossenschaften, Berliner Republik, 4/2009.

Rosenau, James (1997): Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World, Cambridge.

Schmitter, Phillippe C.; Trechsel, Alexander H. (Coord.) (2005): The Futur of Democracy in Europe: Trends, Analyses and Reforms. A Green Paper to the Council of Europe, Straßburg 2005; http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/demokracy/05_key_texts/02_green_paper/gp_01.asp TopOfPage

Sennett, Richard (2004): Respekt im Zeitalter der Ungleichheit, Berlin.

Sennett, Richard (2006): The Cultur of the New Capitalism, London.

Simon, Raffaele (2009): Pourquoi l'Occident ne va pas à gauche, in Le Débat, 156, Septembre-Octobre 2009.

Surowiecki, James (2004): The Wisdom of the Crowds – Why the Many are smarter than the Few, New York.

Walter, Franz (2008): Baustelle Deutschland, Frankfurt am Main.

O autorovi

DR. ERNST HILLEBRAND je vedoucím referátu pro Střední a Východní Evropu v centrále Friedrich-Ebert-Stiftung v Berlíně. Zkrácené znění tohoto textu uveřejnil časopis Neue Gesellschaft / Frankfurter Hefte v čísle 11/09.

Impressum

Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastoupení v České republice
Zborovská 27, Praha 5, 150 00

Za česká vydání publikační řady IPA odpovídá:
Anna Kárníková, Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastoupení
v České republice

Tel.: +420 224 947 076
Fax: +420 224 948 096
www.fesprag.cz

Objednávky/Kontakt:
fes@fesprag.cz

Mezinárodní politická analýza (Internationale Politikanalyse, IPA) je analytická sekce oddělení Mezinárodní dialog (Internationaler Dialog) centrály Friedrich-Ebert-Stiftung v Berlíně. V našich publikacích a studiích zpracováváme zásadní témata evropské a mezinárodní politiky, ekonomiky a společnosti. Naším cílem je rozvíjet doporučení a scénáře pro politickou aktivitu z pohledu sociální demokracie.

Názory vyjádřené v této publikaci jsou názory autorů a nemusí nezbytně vyjadřovat stanovisko Friedrich-Ebert-Stiftung.

ISBN 978-80-904827-0-8
Orig.: ISBN 978-3-86872-212-3